

De Belgische natie beleden en belaagd

Enkele kanttekeningen bij “Le grand siècle de la nationalité belge” van Jean Stengers en Eliane Gubin^(°)

ELS WITTE

Enkele jaren geleden verscheen *Les racines de la Belgique* van Jean Stengers. Ik wijdde er in dit tijdschrift een uitvoerige bespreking aan, waarin ik ermee rekening hield dat het werk een geactualiseerde versie was van een proefschrift dat rond 1950 totstandgekomen was. In het oorspronkelijke opzet, dat goeddeels bewaard was gebleven, klonk de tijdsgeest en de toenmalige historiografie sterk door.¹ Vooral vanuit dat perspectief was Stengers' zoektocht naar het natiegevoel in België interessant.

Het tweede deel, dat de periode 1830-1918 tot onderwerp heeft, moet ten dele anders benaderd worden. Wegens gezondheidsproblemen, was Jean Stengers niet meer in staat om het volledige tweede deel te actualiseren aan de hand van recentere studies. Hij vroeg ULB-collega Eliane Gubin hem te helpen. Hijzelf verzorgde zes hoofdstukken en het besluit, zijn coauteur nam er vier voor haar rekening en samen schreven ze één hoofdstuk.

Een heldere structuur

Dit coauteurschap stond geenszins een helder gestructureerde opbouw van het boek in de weg. Stengers beschrijft eerst hoe het de Belgische natie na 1830 verging. Er heerste fierheid over het succes van de revolutie, over de totstandkoming van de vernieuwende grondwet, over het natie-ondersteunende optreden van de vorst en de zich snel ontwikkelende Belgische industrienatie. Buitenlandse bedreigingen (1848, 1860) wakkerden telkenmale het natiegevoel aan. Literatuur en schilderkunst versterkten mee dit gevoel. Er waren ook plannen om België uit te breiden buiten Europa. Vooral Leopold II was daar al vroeg mee bezig. Zo vernemen we dat hij zelfs met de idee speelde om Nederland zijn koloniën afhandig

(°) Jean STENGERS & Eliane GUBIN, *Histoire du sentiment national en Belgique des origines à 1918. Tome 2. Le grand siècle de la nationalité belge*, Bruxelles, Editions Racine, 2002, 234 pp., ISBN 2-87386-249-1.

1. E. WITTE, Op zoek naar het natiegevoel in België. Enkele kanttekeningen bij “Les racines de la Belgique” van Jean Stengers, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 60, 2001, nr. 3, pp. 175-188.

te maken. In een apart hoofdstuk blijven beide auteurs daarna even staan bij de factoren die de nationale identiteit in bredere lagen van de bevolking verspreidden: de school, het politieke leven, de hoofdstad, het leger enz. Stengers beschrijft vervolgens treffend de ideologische kloof tussen katholieken en liberalen die het land zeer diep verdeelt. De Belgische eenheid wordt er echter niet door in gevaar gebracht. Zowel katholieken als liberalen hadden immers hun eigen nationaal project.

Met de Vlaamse beweging was het anders gesteld. Die zou op termijn de eenheid wel in gevaar brengen. Terecht gaat er in dit boek dan ook veel aandacht naar. Stengers analyseert de beweging tussen 1830 en 1870, een periode waarin het bestaan van de twee subnaties ('rassen') in België niet ontkend wordt, maar waarin de Belgische nationaliteit door de flaminganten geenszins belaagd wordt. Integendeel, ze stellen zich in velerlei opzichten zeer patriottisch op. E. Gubin zet de studie van de Vlaamse beweging verder. Eerst met een vrij uitvoerige en genuanceerde analyse van de totstandkoming van de taalwetten en hun besluitvormers. Vervolgens komt de gelijkheidswet en de onderwijswet van 1910 op dezelfde wijze aan bod. Ze ziet deze verwezenlijkingen terecht in het licht van de verruiming van de democratie via het algemeen meervoudig stemrecht (1894) waardoor de Vlaamse beweging veel meer armslag kreeg. Van nu af versterkt de taalkwestie ook de links-rechts-tegenstelling: een Vlaamsgezind katholiek Vlaanderen versus een Franstalig socialistisch-liberaal Wallonië en Brussel.

Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog constateert Gubin een toegenomen spanning. De Vlaamse beweging probeert dan de belangrijke franstalige bastions van universiteit en leger in te nemen. Ze doet dat in een "*contexte de fierté nationale*". Dit natiegevoel sluit aan bij de grote economische rijkdom en de culturele uitstraling die België dan kent. De bres die de flaminganten willen slaan, doet tegelijkertijd een Waalse tegenactie ontstaan. Vlaamse en (in veel mindere mate) Waalse bewegingen belagen dus de natie, maar die bevindt zich voor weer andere groepen duidelijk in een bloeiperiode.

De oorlogsperiode zelf nemen beide auteurs dan weer ter hand. Jean Stengers verhaalt uitstekend hoe de oorlogsontwikkelingen op de Belgische natie inwerkten en hoe de Duitse bedreiging een sterke patriottische golf deed ontstaan. Gubin gaat er verder op in, analyseert dit patriottisch engagement van de bevolking, en vooral van het vrouwelijke deel ervan, om vervolgens tot gedegen analyses over te gaan van de wijze waarop de Vlaamse beweging reageerde. Het activisme, de frontbeweging en de loyalisten passeren vrij gedetailleerd en op een correcte wijze de revue.

Met de hoofdlijnen van dit boek, heb ik dus geenszins problemen. Ze worden op een duidelijke wijze getraceerd. Wel stel ik me vragen bij een aantal benaderingswijzen, waarvan de effecten zich het sterkst doen gelden in de minst geactualiseerde onderdelen en die dus vooral op de periode 1830-1870 slaan.

Spontane processen?

Zoals ik dat ook al constateerde in de bespreking van het eerste deel, wordt er in dit boek van uitgegaan dat maatschappelijke processen goeddeels spontaan verlopen. Er is doorgaans weinig aandacht voor de inspanningen en motieven van bepaalde actoren, voor de wijze waarop ze mobiliseren, voor de impact van collectieve acties, en voor de beeldvormingsprocessen waaraan ze werken. Dat de realiteit ook geconstrueerd kan worden, staat geenszins in de schijnwerper. Het natievormingsproces is een terrein dat door dit soort van historisch-sociologisch onderzoek de laatste tijd veelvuldig beoefend werd. Zo werd ook al de staats- en natievorming in het koninkrijk van Willem I systematisch onder de loep genomen en over de Belgische natievormers zijn er al verschillende deelstudies voorhanden. Daarom vind ik het jammer dat de auteurs zich in dit boek beperken tot het aangeven van de natievormende factoren, maar geen meer doorgedreven zoektocht naar de verschillende belangen en acties van al die natievormers ondernemen, noch naar de wijze waarop men hen van hogerhand laat meewerken aan het legitimatieproces. Met betrekking tot het patriottisch elan aan de vooravond en bij het begin van de Eerste Wereldoorlog had ik die analyse ook graag gelezen, ook al weet ik dat voor die periode nog heel wat vooronderzoek moet gedaan worden.

Het meest stoort de benaderingswijze me echter bij de beschrijving van het verfransingsproces. Stengers stelt dat het om een natuurlijk proces ging – “*un mouvement généré de lui-même*” – dat geenszins het gevolg was van druk van overheidswege. In de taalsociologische en -psychologische studies en historische studies over de rol van school, administratie, werkgevers, magistraten e.a. in het verfransingsproces, komt men tot andere besluiten. Zeker met betrekking tot Brussel (maar niet alleen) werd het subtiële samenspel van economische, politieke, sociale en psychologische druk en controle wetenschappelijk onderbouwd en uitgelegd. Het is trouwens een terrein waar de kruisbestuiving tussen sociologie, linguïstiek en geschiedenis heel vruchtbaar is en tot een genuanceerd begripen leidt.

De Vlaamse beweging als emancipatiebeweging

Dat de Vlaamse beweging alle karakteristieken vertoont van een beweging die op taalcultureel vlak in een ondergeschikte positie verkeerde en zich daaraan wenste te onttrekken, is overbekend. Even bekend is het dat niet alle groepen in de samenleving even gevoelig zijn voor deze onderdrukking. Taal- en cultuurgevoelige groepen zijn dat wel en daarbinnen ontwikkelt zich dan ook eerst de tegenbeweging. Bij hun beschrijving van de Vlaamse beweging leggen de auteurs dus terecht de klemtoon op de rol van de kleine, actieve groep van flaminganten bij wie de gevoelens van morele verontwaardiging én van een eigen (sub)identiteit gekop-

peld konden worden aan een opwaartse mobiliteit. Maar de strakke focus op deze groep, mag de auteurs niet de ogen doen sluiten voor de (potentiële) achterban. Ik zei al dat Gubin terdege rekening houdt met de uitgebreide achterban bij de verruiming van de democratie tegen het einde van de eeuw. In de analyse van de vroegere periodes wordt die problematiek echter veel minder uitgewerkt. Met betrekking tot de eerste decennia na 1830 wordt gesteld dat het een mythe is, te beweren dat de overgrote meerderheid van de Vlaamse bevolking onder de taalwetten leed. De Vlaamse bevolking aanvaardde de situatie als vanzelfsprekend. De taalkwestie was voor de overgrote meerderheid geen splijtzwam. De flaminganten slaagden er wel in deze mythe tot *“la vulgate historique du mouvement flamand”* te verheffen.

Natuurlijk is het juist dat analfabetisme, gering schoolbezoek en onderontwikkeling toen in Vlaanderen heersten. Er was aanvankelijk weinig behoefte aan de beoefening van cultuur, tenzij op populair-ontspannend niveau. Maar dit betekent niet dat elke voedingsbodem ontbrak. Maakt elke emancipatiebeweging geen bewustzijnsproces door? Heel wat paupers legden zich ook neer bij de sociale misstanden uit het midden van de eeuw. Mag men daaruit concluderen dat er geen achterban voor de sociale kwestie was? En als er dan geen probleem was, hoe dan verklaren dat een decennium later de flaminganten volop konden mobiliseren? Met de verlaging van de kiescijns, eerst in 1848 en daarna voor de gemeente- en provinciale verkiezingen, wonnen niet-verfranse middenlagen – zeker in de steden – aan sociaal en ook aan electoraal belang. Het sociale-culturele democratiseringsproces verliep in Vlaanderen vooral via het Nederlands. Literaire verenigingen, toneelkringen allerhande, culturele organisaties, scholen, dagbladen en andere publicaties breidden vanaf het midden van de eeuw het taalgevoelige publiek uit, creëerden een Vlaams sociaal-cultureel milieu en legden mee de maatschappelijke basis waarop een politieke beweging kon inhaken van zodra deze sociale lagen via het politieke democratiseringsproces zeggingskracht kregen. Het was op die ruimere basis dat de flaminganten steunden toen ze vanaf de jaren zestig voor taalwetten opkwamen en onder meer in 1873 in Brussel meer dan 10.000 Vlaamse betogers bijeenbrachten. En hoewel ik zeker niet zal beweren dat het om een massabeweging ging, is dit toch een ander beeld dan dat van een flamingantische minderheid zonder veel achterban.

Vlaams maar geen Nederlands?

Omdat de Vlaamse beweging zo'n prominente plaats inneemt in het boek, gaat er uiteraard ook heel wat aandacht naar de taal, *“le flamand”* zoals de auteurs haar stevast noemen. Welk beeld wordt erover opgehangen? De taal waarover het gaat wordt vooral als dialecttaal gekarakteriseerd. Met het Nederlands uit het noorden

wilden de Vlamingen weinig of niets te maken hebben. De beoefening van de literatuur stelde niet veel voor. In het achterlijke, minderwaardige idioom weigerden de Franstaligen een cultuurtaal te herkennen. Als de sprekers van dit idioom gevraagd werd over te schakelen naar het Frans, dan vroeg men van hen nagenoeg dezelfde inspanning als van de Waalse dialectsprekers. Hun situatie was in wezen niet verschillend: *“ils avaient les mêmes difficultés que beaucoup de flamands”*.

Dit is op zijn zachtst gezegd een verouderde visie. Aan recente studies over het Zuid-Nederlands dat in Vlaanderen gesproken werd, is nochtans geen gebrek. R. Willemyns – maar hij niet alleen – heeft dit vakkundig geanalyseerd. Zoals in elk taalgebied werden er verschillende dialecten gesproken (dat was in Noord-Nederland trouwens ook het geval). Het verschil tussen het Nederlands in het noorden en het zuiden had met topografische en historische ontwikkelingen te maken, verschillen die men eveneens in andere taalgebieden kan aantreffen. Het standaardiseringsproces zette in het zuiden veel later in dan in het noorden, maar dat wil niet zeggen dat de *“taalminnaren”* er niet mee bezig waren. Vanaf 1840 werden er contacten met het noorden gelegd en zeker na 1850 betrof de samenwerking zowel de spelling, de stijl als de uitspraak. Op politiek vlak verbraken de flaminganten de banden met het noorden, maar niet inzake de culturele en taalverwantschap. Deze taal- en cultuureenheid betekende trouwens een steun bij de verdediging van de Vlaamse belangen binnen het duale België. Over dit aspect van het flamingantisme lezen we niets in *Le grand siècle de la nationalité belge*. Dat de georganiseerde taalzorg al van het einde van de 19de eeuw dateert, wordt evenmin vermeld. Kortom, over het Zuid-Nederlands wordt in het boek wel erg meewarig gedaan. Dat de literaire productie *“médiocre”* was, is zeker juist. Maar gold dat ook niet voor de romantische en realistische stromingen in Franstalig België? Vlaamse literatuurhistorici hebben de laatste jaren heel wat inspanningen geleverd om de Vlaamse literatuur van voor Van Nu en Straks te duiden.² We vinden er weinig van terug. En beweren dat de overgang van dialect naar de eigen standaardtaal te vergelijken is met de overgang van een dialect naar een vreemde standaardtaal, is vanuit linguïstisch oogpunt niet vol te houden.

Weinig doorstroming

Nogmaals: ik heb waardering voor de geslaagde pogingen om de hoofdlijnen van de Vlaamse beweging genuanceerd weer te geven en zich in te leven in de motieven en strategieën van de flaminganten. Het gebeurt spijtig genoeg niet in alle onderdelen. Veel kan natuurlijk verklaard worden uit het feit dat Jean Stengers met

2. Zie onder meer: A. DEPREZ, W. GOBBERS & K. WAUTERS, *Hoofdstukken uit de geschiedenis van de Vlaamse letterkunde in de 19de eeuw*, 3 dln., Gent, 1999-2003.

gezondheidsproblemen kampte, die hem, tot droefenis van alle Belgische historici, jammer genoeg fataal werden. De integratie van nieuwe onderzoeksresultaten viel daarom wellicht moeilijk. Maar dat die in dit boek in zijn geheel onvoldoende doorstromen, kan niet ontkend worden. Ik zal hier geen lijst opstellen van recente werken die niet geïntegreerd werden. Er verschenen de laatste jaren niet minder dan drie overzichtsartikels, waarin die geduid werden. Op één werk wil ik toch de aandacht vestigen. Tussen 1995 en 1999 hebben tientallen historici, onder de leiding van een dynamische redactie, zich toegelegd op het schrijven van drie lijvige delen van de *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. Alle belangrijke lemma's kregen een zeer uitvoerige behandeling, waarin de stand van zaken professioneel werd geanalyseerd. Dat de analyses van dit basiswerk, samen met deze van andere recente werken, in dit boek niet doorgestroomd zijn, kan ik dan ook alleen maar betreuren. Het boek van Jean Stengers en Eliane Gubin is namelijk niet alleen belangrijk omdat het een goed overzicht geeft van de wijze waarom men in België met de Belgische nationaliteit omging, maar ook omdat het de geschiedenis van de Vlaamse beweging aan een Franstalig publiek uitlegt.